

R E C E N Z J E

Lech M. Nijakowski

POSTAWY I WARTOŚCI POLAKÓW NA TLE EUROPEJSKIM

**Recenzja książki pod redakcją Aleksandry Jasińskiej-Kani
*Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się
Europie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012, ss. 398)**

Unia Europejska wcześniej stała się ważnym tematem dyskursu transformacyjnego w Polsce. Pierwotnie silnie zmityzowana, wydawała się lekiem na wszelkie społeczne zło, wspólnotą, w której Polacy nie tylko się z łatwością odnajdą, ale i odrodzą. Stopniowa integracja Polski ze strukturami unijnymi tylko częściowo doprowadziła do racjonalizacji debaty. Nadal dominują mity, stereotypy i uprzedzenia, a Bruksela obsadzana jest w roli albo Babilonu, niszczącego polską wspólnotę narodową, albo Jerozolimy, zapewniającej nieprzerwany postęp Polaków przez dzieje.

Ostatnie wyzwania, związane z globalnym kryzysem ekonomicznym i ruchami dezintegracyjnymi, przed jakimi stanęła Unia, dodatkowo skomplikowały debatę. Nie tylko politycy czy dziennikarze, ale również naukowcy zbyt często oceniają przyszłość Unii, kierując się własnym światopoglądem czy dogmatami wyznawanej filozofii politycznej, a nie wynikami badań i danymi statystycznymi. W szczególności daje się zauważyć, że bardzo rzadko podstawą narracji o Unii i naszej w niej przyszłości są wyniki międzynarodowego porównawczego badania europejskich wartości (European Values Study, EVS).

Ten wyjątkowy projekt badawczy rozpoczął się w 1981 roku. Oparty na zestandaryzowanych kwestionariuszach, dużych próbach oraz mający międzynarodowy zasięg, ma on na celu zrekonstruowanie najważniejszych wartości Europejczyków. Pozwala zrozumieć, co i jak mieszkańcy naszego kontynentu myślą o życiu, rodzinie, pracy, religii, polityce i społeczeństwie. Co dziewięć lat (1990, 1999, 2008) badanie powtarzane było w rosnącej liczbie krajów (od 10 w 1981 do 47 w 2008 r.), dzięki czemu można zaobserwować trendy w zakresie postaw i wyznawanych wartości¹. W Polsce pierwszy raz

---

¹ Szerzej: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/about-evs/> (dostęp: 5 II 2014).

badania przeprowadzono już w 1990 roku. W 2008 zrealizowano reprezentatywne badanie na próbie 1510 respondentów.

W tym kontekście na uwagę zasługuje praca zbiorowa pod redakcją Aleksandry Jasińskiej-Kani, emerytowanej profesor Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Udało się jej zebrać wyjątkowy zespół ekspertów, którzy wnikliwie przedstawiają i interpretują wyniki badania EVS z 2008 roku. Trzeba jednak podkreślić, że w czasie opracowywania wyników i pisania tekstów do recenzowanej książki nie wszystkie kraje udostępniły dane, co w różnym stopniu ograniczyło autorów poszczególnych rozdziałów. Na marginesie warto zaznaczyć, że nie jest to pierwsza książka redaktorki, która powstała na podstawie badań EVS (por. zwłaszcza: Jasińska-Kania, Marody 2002). Recenzowana książka nie tylko charakteryzuje deklarowane wartości i postawy Polaków w różnych sferach życia, ale także porównuje je z postawami obywateli innych krajów europejskich, ukazuje dynamikę zmiany postaw oraz osadza je w szerszym kontekście społeczno-politycznym. Praca obejmuje szeroki wachlarz zagadnień socjologicznych – od charakterystycznych dla mikrosocjologii po tematy makrosocjologiczne. Podzielona jest na trzy części. W pierwszej autorzy przedstawiają wartości i postawy związane z życiem osobistym, rodziną i pracą; w drugiej – wartości społeczne, moralne i religijne; w trzeciej – sferę polityczną i społeczeństwo obywatelskie. Mimo onieśmiałącego na pierwszy rzut oka rozrzutu tematycznego, dużej liczby tekstów (14 – nie licząc wprowadzenia) i sporej objętości książka pozostaje opracowaniem spójnym, dającym kompleksowy obraz społeczeństwa polskiego w jednoczącej się Europie. Na podkreślenie zasługuje syntetyczne i instruktywne wprowadzenie do tomu, które ułatwia czytelnikowi zarówno zapoznanie się z całością, jak i wybór interesujących go zagadnień. Warto także zaznaczyć, że w tomie przedrukowano kwestionariusz wywiadu EVS z 2008 roku. Choć jak przy lekturze każdej pracy zbiorowej, istnieje pokusa, aby ograniczyć się do artykułów, które szczególnie nas interesują, pełną wartość tej książki poznamy dopiero czytając ją w całości.

Pierwsza część pozwala się nam zapoznać nie tylko z aksjologicznym fundamentem społeczeństwa, ale także ze sferą, która jest głównym źródłem satysfakcji z życia i szczęścia Polaków. Jak bowiem pokazują badania CBOS (Boguszewski 2013), od 2005 roku hierarchia wartości cenionych przez Polaków pozostaje w miarę stabilna – najważniejsze są szczęście rodzinne i dobre zdrowie. Sferę życia rodzinnego w Polsce i jego przemiany analizuje Małgorzata Sikorska. Autorka poszukuje odpowiedzi na pytanie, dlaczego Polacy niezmiennie postrzegają rodzinę jako najważniejszą sferę samorealizacji. Dostrzega jednak, że dotyczą ich także postępujące procesy indywidualizacji.

Ukazuje to, analizując zmiany w rozpowszechnionych wzorach kobiety i matki oraz postaw wobec dzieci i sposobów ich wychowania. Obraz ten wzbogaca tekst Grażyny Kacprowicz *Małżeństwo jako obszar przemian zachowań i wartości Europejczyków*, w którym autorka bada między innymi znaczenie homogamii oraz opinie na temat jej znaczenia dla udanego życia rodzinnego. Joanna Konieczna-Salamatin poświęca uwagę dzieciom, a ściślej temu, czy ich posiadanie rzeczywiście jest – w opiniach badanych – największym szczęściem i zapewnia satysfakcję życiową. Na uwagę zasługuje zwłaszcza przedstawione w tym tekście porównanie z Europejczykami nie tylko z Zachodu, ale i ze Wschodu.

Mirosława Marody zbadała natomiast dynamikę postaw wobec pracy. W tym zakresie wiele się w ostatnich dwóch dekadach w Polsce zmieniło. Autorka wykazuje, że w postawach Polaków daje się dostrzec wpływ wykluczających się systemów ideowych. Z jednej strony Polacy uwewnętrznili przekonania właściwe neoliberalnej ideologii kapitalistycznej, z drugiej musieli się uporać z obserwowanymi głębokimi i często negatywnymi zmianami stosunków pracy. Nie można jednak na tej podstawie mówić o ukształtowaniu się nowego etosu pracy, a wynika to z metodologii samego badania. Z kolei Kamil Henne, Aleksandra Jasińska-Kania oraz Krystyna Skarzyńska zatytułowali swój artykuł *Zadowolenie z życia a zaufanie do ludzi w Polsce i w różnych regionach Europy*. Autorzy postanowili między innymi zweryfikować hipotezę, wedle której poziom zaufania do innych jest jedną z istotnych zmiennych wyjaśniających poziom zadowolenia z życia.

Druga część książki dotyczy zagadnień, które uległy silnej polityzacji w dyskursie publicznym w Polsce. Tym większą wartość ma chłodna naukowa analiza postaw i wyznawanych wartości społecznych, moralnych i religijnych. Aleksandra Jasińska-Kania zajęła się przemianami moralności w Polsce i w Europie. Postanowiła zweryfikować hipotezy wyprowadzone z teorii modernizacji. Dostrzega postępującą indywidualizację ocen moralnych, odrzucając popularną tezę o kryzysie moralnym w Polsce. Aleksandra Grzymała-Kazłowska zbadała postawy Polaków wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz imigrantów i porównała je z postawami Europejczyków.

Szczegółowe analizy pokazują, że w wielu krajach europejskich istnieje pozytywny związek religijności z nacjonalizmem. Sławomir Mandes poświęcił swój tekst relacjom między tymi dwoma zjawiskami, w tym wyjaśnieniu specyficznego polskiego syndromu religii i nacjonalizmu. Uzupełnieniem tej analizy jest kolejny tekst – autorstwa Sławomira Mandesa i Mirosławy Marody – w którym badają oni przemiany polskiej religijności, zgłębiając wpływ indywidualizacji i sekularyzacji na religijność Polaków.

W części trzeciej Jerzy Bartkowski dokonuje klasycznej analizy zmian postaw obywatelskich w latach 1989–2009. Podejmuje szeroki zestaw zagadnień – ewolucję postaw wobec narodu, poczucie dumy narodowej i jej znaczenie, stopień akceptacji demokracji, zakres wiedzy o polityce itd. Interesujące jest zwłaszcza ukazanie regionalnego zróżnicowania tych postaw w skali europejskiej. Autor wyróżnił cztery modele kultury obywatelskiej: skandynawski, zachodnioeuropejski, wschodnioeuropejski i amerykański. Michał Szostek z kolei zbadał świadomość ekologiczną społeczeństwa polskiego, pokazując jej niski poziom. Adrian Wójcik i Aleksandra Cisłak zajęli się uwarunkowaniami autoidentyfikacji politycznych w krajach Europy Wschodniej i Zachodniej. Przedstawili związki liberalizmu ekonomicznego i światopoglądowego z autoidentyfikacją polityczną. Szczególnie godne uwagi jest to, że związki te poważnie różnią się w poszczególnych krajach Europy, przy czym za Zachodzie – co nie zaskakuje – mamy do czynienia z trwałymi fundamentami podziału na lewicę i prawicę, a na Wschodzie – ze zróżnicowanymi wzorcami polityczności. Jak podkreślają autorzy, w Europie Wschodniej autoidentyfikacja zależy od wcześniejszego wyboru politycznego, a nie tożsamości politycznej. Jerzy Bartkowski, tym razem w artykule *Polityka w życiu Polaków*, pokazuje, jakie czynniki społeczno-demograficzne warunkują zainteresowanie polityką w różnych krajach Europy. Co ważne, zbadał nie tylko tradycyjnie analizowane formy aktywności politycznej, takie jak udział w wyborach, ale także różne formy „nieposłuszeństwa obywatelskiego”, takie jak zaangażowanie w akcje protestacyjne.

Tom zamyka gruntowne podsumowanie autorstwa redaktorki tomu. Aleksandra Jasińska-Kania omawia dynamikę przemian postaw Polaków oraz deklarowanych przez nich wartości. Przemiany te ukazuje na tle zmian społeczno-gospodarczych w III Rzeczypospolitej, presji globalizacyjnej oraz procesu integracji z instytucjami Unii Europejskiej. Podejmuje się także dyskusji teoretycznej, która jest o tyle ważna, że empiryczne badania deklarowanych wartości bardzo często są oparte na założeniach teorii Ronalda Ingleharta. Tak jest też w EVS. Tymczasem wyniki kolejnych edycji nie weryfikują wszystkich tez autora koncepcji przejścia od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych. Czasami obserwujemy też – z pozoru paradoksalne – odwrócenie trendów, jak w przypadku przejścia od PRL do III RP.

Z tomu wyłania się skomplikowany obraz postaw i deklarowanych wartości. Trudno mówić o spójnym systemie aksjonormatywnym Polaków. Dlatego też skupienie się autorów poszczególnych artykułów na analizie konkretnych zagadnień pozwala uniknąć pułapki gorliwego dopasowywania danych do przyjętej uniwersalnej teorii. Nawet jeśli autorzy, formułując hipotezy

i interpretując dane, podążali za wskazaniem teorii modernizacji, to jednak interesująco zmagali się z wyjątkami i pozornymi paradoksami. Zróżnicowanie w skali europejskiej pokazuje także, jakie znaczenie ma odmienność kulturowa (w tym kultur politycznych) oraz wielość „ścieżek zależności”, które sprawiają, że historia ciąży na współczesnych Europejczykach – i to mimo procesów modernizacji i unifikacji.

Książka ta w żadnej mierze nie zamyka dyskusji o przemianach postaw Polaków w jednoczącej się Europie. Nie tylko dlatego, że można by wskazać pominięte przez autorów obszary, które mają duże znaczenie dla współczesnych mieszkańców Europy (np. zdrowie i nowe formy troski o siebie), czy też oczekiwać wykorzystania nowych danych statystycznych. Przede wszystkim dlatego, że – jak podkreśla redaktorka tomu – „badania wartości europejskich pozostają niedokończoną przygodą”. Tożsamość europejska nie jest dana – jest nieustannie tworzona. Jest wynikiem trendów (zarówno europejskich, jak i globalnych), których przebiegu nie jesteśmy w stanie jednoznacznie określić. Jest także zadaniem dla polityków i członków społeczeństwa obywatelskiego, którzy na co dzień wykorzystują europejskie symbole do politycznych i kulturowych wojen. Z pewnością dla każdego, kto chce dyskutować o aksjonormatywnych podstawach wspólnoty europejskiej oraz szansach Unii Europejskiej na przetrwanie, jest to lektura obowiązkowa.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

Boguszewski Rafał (oprac) (2013), „Wartości i normy”, Komunikat z badań CBOS BS/111/2013, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_111_13.PDF (dostęp: 5 II 2014).

Jasińska-Kania Aleksandra, Marody Mirosława (red.) (2002), *Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.